

almanah

43-44

Na osnovu mišljenja Ministarstva kulture Republike Crne Gore
br. 03-780/2 od 3.7.2000. godine časopis je trajno oslobođen
plaćanja poreza na promet

Podgorica, 2009.

Osnivač i izdavač
UDRUŽENJE "ALMANAH" PODGORICA

Osnivač i prvi urednik "Almanaha"
HUSEIN BAŠIĆ

Urednik
ŠERBO RASTODER

Redakcija:
ZUVDIJA HODŽIĆ, ATVIJA KEROVIĆ, MILIKA PAVLOVIĆ,
ŠERBO RASTODER, ASIM DIZDAREVIĆ, SENAD GAČEVIĆ,
ESAD KOČAN, SULJO MUSTAFIĆ, ADNAN ČIRGIĆ

Izvršni direktor
ATVIJA KEROVIĆ

Lektura:
ZUVDIJA HODŽIĆ
SULJO MUSTAFIĆ

Cijena broja 10 €

Korice
Kupola Husein-pašine džamije u Pljevljima
Detalj minijature na margini Kur'ana u pljevaljskoj džamiji

Likovni prilozi u ovom broju:
Ibrahim Reković

almanah

ČASOPIS ZA PROUČAVANJE, PREZENTACIJU I ZAŠTITU
KULTURNO-ISTORIJSKE BAŠTINE BOŠNJAKA/MUSLIMANA

43-44

ISSN 0354-5342
Podgorica, 2009.

SADRŽAJ

Baština

Zlatan Olakovi , <i>Ali-paša će jezdi Bosnom dok bude Bošnjaka</i>	9
Faruk Dizdarevi , <i>U vidokrugu Zaima Azemovića</i>	19
Emina Seferovi , <i>Davidova zvijezda Zuvdije Hodžića</i>	25
Redžep Škrijelj , <i>Rožaje u Kâmûsu'l-al'âm-u Šemsettina Samija</i>	49
Naka Nikši , <i>Sandžačke lirske pjesme</i>	55
Muhammed Imara , <i>Put islamskog buđenja</i>	69

Okrugli sto

Šerbo Rastoder , <i>Uvodna riječ</i>	123
Enes Pelidija , <i>Bošnjaci i njihovo mjesto u crnogorskom društvu</i>	125
Asim Dizdarevi , <i>Vrijeme samozadovoljstva, zamora ili defetizma – kako dalje</i>	131
Alija Džogovi , <i>Bošnjačka regionalna saradnja</i>	137
Rafet Husovi , <i>Da nam se ne bi, ponovo, događalo</i>	141
Ervin Spahi , <i>Džemijom kroz vakat (vremeplov)</i>	145
Faruk Dizdarevi , <i>Pogled na aktuelnu kulturnu sliku Sandžaka</i>	155
Rifat Škrijelj , <i>Obraćanje na skupu u Rožajama</i>	161
Velija Muri , <i>Ćutanje o svom stradanju je nepravda prema sebi a abolicija vinovnika</i>	163
Sait Š. Šaboti , <i>Bošnjaci-Muslimani – kulturni poslenici i sportisti Nikšića između prošlosti i sadašnjosti</i>	171
Kemal Puriši , <i>Sehara bošnjačke kulture</i>	179
Zaim Azemovi , <i>Kako sačuvati identitet Bošnjaka/Muslimana u dijaspori</i>	185
Mirsad Rastoder , <i>Lako mi je za tebe</i>	189

Aktuelnosti

Aleksandar Saša Zekovi , <i>Pismo Predsjedniku Crne Gore povodom najave prijevremenih izbora</i>	193
Edin Šar evi , <i>Dejtonski ustav: karakteristike i problemi</i>	195
Ze ir Ram ilovi , <i>Obrazovanje i njegova implikacija u strukturi zapošljenosti Bošnjaka u Republici Makedoniji</i>	239
Aleksandar Saša Zekovi , <i>Polaganje vozačkog ispita nije moguće na manjinskom jeziku i pismu zbog nedostatka para</i>	245

Fond za humanitarno pravo, Rezultati poimeničnog popisa direktnih žrtava na Kosovu u periodu 1998-2000.	247
Fond za humanitarno pravo, Reagovanje organizacija za ljudska prava na stav vlade o izdavanju knjige „Dragulj Medine“	249
Dokumenti	
<i>Rodoslovlje muhamedanaca podgoričkih</i>	251
<i>Muhamedanci u Zeti</i>	255
In memoriam	
<i>Zlatan Čolaković</i>	257
<i>Alija Matović</i>	261
<i>Uzeir Bećović</i>	263
Književnost	
Faiz Softi , <i>Grad na više obala</i>	265
Ulvija Mušovi , <i>Mezar</i>	269
Medo Kanjiža , <i>Poezija</i>	281
Redžep Kijametovi , <i>Osvit</i>	285
Safet Hadrovi Vrbi ki , <i>Treba imati nekog</i>	289
Sulejman Ali kovi , <i>Pjesma</i>	297
Selman Lja evi , <i>Poezija</i>	299
Sadetin Sado Peri i , <i>Poezija</i>	301
Portreti	
Džana Mujadžić , <i>Jakuta Alikavazović dobila Francusku nagradu “Goncourt”</i>	303
Ibrahim Rekovi	305
Prikazi	
Andrej Nikolaidis , <i>Ibrahim Čikić, Gdje sunce ne grije</i>	309
Nadija Rebronja , <i>Islamska simbolika u djelu “Noćno putovanje poslanika Muhammeda”</i>	311
Enes Pelidija , <i>Uzeir Bećović: Kulturno-prosvjetno društvo Gajret u Pljevljima</i>	321
Ljiljana Pešikan-Ljuštanovi , <i>Pesma pretihih slavuja</i>	325
Redžep Škrijelj , <i>Slovo o bogomilima u Sandžaku</i>	329
Safet Bandžovi , <i>Mustafa Memić: Gusinjsko-plavska krajina u vrtlogu historije</i> (izd. Institut za istraživanje zlo ina protiv ovjnosti i me unarodnog prava, Sarajevo 2008, str. 216)	335
Alija Džogovi , <i>Promotivni esej za knjigu „Predslavenski korijeni Bošnjaka“ Ibrahima Pašića</i>	343

Jašar Redžepagi , <i>Izlaganje na promociji knjige Ibra Rekovića „Izgubljeni ambijent – Plav i Gusinje nekada” – u Plavu, 10. oktobra 2008. godine</i>	349
Edo Muri , <i>Osvrt na film „INDIGÈNES“</i>	353
Sait Š. Šaboti , <i>Poetski bunt</i> (Safet Hadrovi Vrbi ki, <i>Ezopov vrt</i> , Unireks, Podgorica 2008. god.)	359
Vidan Nikoli , <i>Ponovo otkriveno „narodno blago“</i> (Mehmedbeg Kapetanovi Ljubušak, <i>Narodno blago</i> , fototipsko izdanje, Istorijški arhiv Užice, JU Istorijški arhiv Sarajevo, 2007, 398 str. – irilica)	363
Donatori	367

Zlatan ČOLAKOVIĆ

ALI-PAŠA E JEZDITI BOSNOM DOK BUDE BOŠNJAKA

*Htio sam ljepotom obdariti svijet
svijet ili možda samo neke ljude
čitatelje nikad nesvršenih djela
čak ni ne početih – ili započetih
i zaboravljenih još prije rođenja
(Mnogi su životi, 20. V. 1973)
Enver olakovi*

Enver: Ljudi tvrde da iznimaka nema, a ja sam eto ta iznimka, koje nema... Tko sam? O, da li je to važno? Ja sam, rekao bih samome sebi, autor "Alipaše", ali sam ujedno i djelo toga autora, jedno njegovo slabije, neuspjelije djelo, koje – eto – namjesto na papiru, živi na svijetu, živi, muči se i bori se sa predrasudama ...

O, ljudi su zli, sitni, osvetoljubivi i pakosni, teško među njima egzistira pjesnik! Neka im bude oproštena njihova glupost!

Činjenica je da oko mene uvijek lebdi neka maglica tajanstvenosti... Ja nisam jednostavna sastavina mozaika društva, pomalo stršim iz vreće svagdašnjosti... Priznajem da sam na svoju sredinu utjecao isto toliko malo kao ona na mene. Mi se nismo nikada razumjeli.

Huškali su na me odvratne pse svojih jezičina, a ja nisam bio zvijer, niti plašljivi zec, nego pitomi kunić...

Malo je tko doživio toliko poniženja i razočaranja kao ja. I žao mi je, i nije mi žao. Moramo plaćati naša iskustva o ljudima, plaćati ih krvavo i mnogo skuplje nego što ti ljudi u suštini vrijede.

Pa, hajde, plaćimo malo nad grobom jednog ponosa. Grob ponosa? Da, to sam ja. Ali Gospod oživljava nepravedno osuđene u noći velikog obračuna!

(Zapisi iz lipnja-srpnja u Enverovom Dnevniku iz 1953. godine)

Tko je Enver, ta "iznimka", to "slabije djelo autora Alipaše", taj "pjesnik koji pomalo strši iz vreće svagdašnjosti", taj "pitomi kunić" i "grob ponosa"? Nama, koji smo ga poznavali i voljeli, bio je nepoznata, bio je sasvim za udan ovjek, koji kao da je "pao s neba".

Je li on plemić, posljednji izdanak mađarske barunske obitelji Mednyanszky, koja je dala svjetski poznate likovne umjetnike? Enver je naime bio potajno kršten kao beba imenom Eduard Ladiszlus Mednyanszky, dok mu je otac musliman krvario na rumunjskom ratištu. Tim imenom on doista potpisuje mladenačke pjesme u Budimpešti. Ili je Enver, sin ponosnog Vejsilbega, potomka moćnih bošnjačkih begova olaković, od kojih se jedan po predaji takmičio u snazi sa samim Mujom Hrnjicom?

Je li on nasljednik golemog bogatstva, tvornice cigla i opeka, kućna i gradilišta u samom centru Sarajeva, ili pak siromašno dijete, koje ne može završiti gimnaziju, jer mu otac, koji se parniči s državom za stotine milijuna, to ne može omogućiti? Je li on liječnik, koji odvažno objavljuje i piše antifašističku literaturu u drugom svjetskom ratu, ili je diplomat, kulturni attaché Hrvatske u Budimpešti neposredno pred slom NDH?

Je li on rođeni matematičar, historičar, fenomenalni pedagog i znalac mnogih jezika, jer on je doista bio potpuno trilingvalan? Ili je profesor iz nužde koji bolesno fabulira, koji ne umije lustrirati stvarnost i ono što mu se više sviđa od stvarnosti, jer on je, kako sam kaže, “žilavo-mesnati pijanac sumnje u sve”, pa tako i u stvarnost, koju stvori “najvještiji Izmišljatelj”? Je li on uvjereni Hrvat, Mađar, kozmopolit, ili Sarajlijac i Bošnjak?

Je li on najtalentiraniji i najnapredniji mladi romanopisac i pjesnik svoga doba, ili posljednji predstavnik “reakcionarne buržoaske literature”? Je li on pisac “žanrovske književnosti” i “pseudohistorijskih romana”, ili je jedan od dosad neshvaćenih revolucionarnih književnosti, koji se radosno igra sa svim književnim žanrovima, poput Cervantesa, koji je uz Homera Enveru bio najdraži pisac?

Je li on liberal, koji piše izvanredne pjesme o satiri, ili je pak socijalni pisac koji teži za oslobođenjem Hrvatske i Bosne od velikosrpsstva, kako u staroj, tako i u Titovoj Jugoslaviji? Možda je on ipak vrlo napredni borac za dostojni suživot i toleranciju među vjeverama i narodima, za zbližavanje Srba, Hrvata i Bošnjaka u jedinstvenoj, sretnoj Bosni? Ili je on prorok koji je sa strahom opominjao, s pravom, kao što danas znamo, na opasnost od srpske hegemonije nad Bosnom i Hrvatskom, i povampirenja etništva i ustaštva? Je li on posljednji “vojnici armije Ljubavi”, koji je “vitlao zastavom Nade”?

Kad se objave Enverova djela u cjelini, i bošnjačka i hrvatska književnost mnogo će dobiti. Ali, samo će oni najbolji čitatelji pojmiti ne što su njegovim djelom dobili, nego što su i koga su u Enveru izgubili, zbog toga što nije mogao objavljivati tokom svog života i što je bio prisiljen književno djelovati u teškim uvjetima.

Jer Enver jest bio vrhunski talentirani prozaik, a ujedno istinski rođeni pjesnik.

U sebi je uvijek Enver nosio Dvojnika, besmrtnog mladog pjesnika Envera, kog je obožavao, ali pod ijim teretom je posrtao. Trudio se da tog pjesnika dostigne, da se saživi s njim, ali se samo sukobljavao s njim. Osje ao je da je kao uvijek potpuno inferioran tom Dvojniku. Njegov mu je Dvojnik ostao vjeran i nikad ga nije napustio. Od rane mladosti, pa sve do smrti, pisao je Enver mladala ki sjajno, nadahnuto. Zato sama sebe Enver rado zove “najsretnijim nesretnikom ili najnesretnijim sretnikom”, jer za njega je život ionako bio “život u stihu”.

Pjesnikinja Anna Hajnal, Enverova prijateljica, o njemu je napisala:

*Otišao je Enver, Enver govorljivi,
Dok drugi pijahu vino, on je pio stihove.*

Enverova Bosna

*Isplati se čitav jedan život, ili bar njegov dobar (najvrijedniji) dio,
posvetiti toj Bosni...*

*Imam pravo kad volim ono mrtvo Sarajevo, ljubavlju pisca i djeteta,
ljubavlju čovjeka koji zna voljeti. Isplati se, i te kako se isplati, o mom
Sarajevu pisati romane. I to bolje, veće, ljepše, nego što je Alipaša...*

(Dnevnik 12. VIII 1953.)

*Legendu sam počeo pisati sa određenim ciljem, da sačuvam naš
jezik bosanski. I to ne jezik konfesija ili nacija u Bosni nego jezik Bosne.
Osim toga htio sam da stvorim jedno sintetičko historijsko bosansko
vrijeme. Tako je nastao i Ali-paša.*

*Bosna je moja domovina. Naša kuća u Sarajevu, nedaleko od dana-
šnje zgrade sarajevske radio stanice, bila je stjecište književnoga svijeta.
Šantić nikada nije došao u Sarajevo da nije kod nas svratio. Isak Samokovlija,
Safet Bašagić, Hamza Humo, Dizdari i drugi bili su naši redovni
gosti. Ja i Hamid Dizdar smo bili poznati kao jedini književnici koji su
hodali po čaršiji...*

*Bosna ima tu nekakvu svoju sudbinu da su je uvijek vukli lijevo i de-
sno... Recimo, ja ne znam zašto se o Ivi Andriću ili Branku Ćopiću ne go-
vori prije svega kao o bosanskim piscima. Isti je slučaj sa hercegovačkim
klasikom Hamzom Humom. Ja ne znam zašto Isak Samokovlija nije
najtipičniji bosanski pisac. Ne znam zašto Marko Marković nije bosanski
pisac... Evo, tek kad se Mak Dizdar probio, počelo se govoriti o bosanskoj
poeziji... A Mak Dizdar je davno bio dobar i odličan bosanski pisac.*

Tradicija književnosti u Bosni je vrlo duga i tako reći neistražena.

*(Enverov interview s Enesom Ćengićem, Svijet, Sarajevo, 26. II
1971, rbr. Susreti)*

*Al jutros, Majko, dok gledam u sunce,
i Bosna i Pešta, Evropa i Svijet
sve mi je to vjeruj, postalo ko moje.
Ja sin sam Zemlje, Kosmosa i Vjere
u Ljubav, u Bratstvo, u Slogu i Mir!
I granice sve su ove zore pale!
Mađarska sela i naše kasabe,
tundre i tropi, crnci i kitajci
svi su mi braća i svugdje mi je dom
gdje Tvoja ljubav sina svoga prati...
(Majci umjesto školjke... 1944.)*

Enver je najznačajniji hrvatski i bosanski prevodilac austrijske i maarske poezije u svome vremenu. U asopisima *Mogućnosti*, *Razlog* i *Republika* objavio je niz prepjeva i eseja o austrijskoj i maarskoj lirici i kritici, kao i svojih novela, te pripremio tematske brojeve splitskih *Mogućnosti*, posve ene maarskoj poeziji i recepciji Krležinih djela. Sam je Krleža dao svoje priloge i uvodnike, pa nema sumnje da je tim inom i svojom privolom da Enver pripremi libreto njegove drame *Aretej*, Krleža pomogao Enveru.

1970. godine, Enver dobiva značajna priznanja kako u Maarskoj (*Petöfi plaketa*, orden *Pro Litteris Hungaricis*), tako i u Austriji (*Križ časti za znanost i umjetnost I. Reda*). Napokon je postao član Društva književnika Hrvatske, Društva hrvatskih prevodilaca te PENa. Na svom otvorenom Hrvatskog narodnog kazališta prikazuje se njegov prepjev libreta Wagnerovih *Majstora Pjevača*, kao i prepjev Kodályevog oratorija *Psalmus Hungaricus*, a *Znanje* tiska drugo izdanje *Legende o Alipaši*. Zanimljivo je da tada Enver najavljuje objavljivanje još nekoliko svojih romana (*Melun* i *Mali svijet*). U navedenom intervjuu Enveru kaže i slijedeće:

Sve to zajedno sa mojim ranijim zbirkama pripovjedaka i poezije predstavlja na određen način moje kazivanje o Bosni, za koju mi Ivo Andrić jednom reče: Ja sam, Envere, u mojoj literaturi došao do avlinskih vrata, a ti si ušao u kuću (Svijet, Sarajevo br. 665, 26. II. 1971, str. 11).

Ova Enverova izjava izazov je tada još živom Andriću. Kao što je 1945. godine Andrić svojom serijom romana zavladao jugoslavenskom književnom scenom, a potisnuo Envera i *Legendu*, tako se Enver spremao objaviti svoju seriju romana, pripovjedaka i lirike o Bosni, kojima bi potisnuo pristup Bosni kao mračnom vilajetu. Tako bi doista i bilo, da to nije bilo 1971. godine (takozvano Hrvatsko proljeće).

Zlatko Crnković, zagrebački urednik izdavačke kuće Znanje, u tekstu *Legenda o Ali-paši* (rubrika *Knjige moga života*, *Vijenac* br. 35, Zagreb, 1996.), navodi da je tiskao luksuzno izdanje *Legende* u 5.000 primjeraka, te da je organizirao distribuciju više tisuća primjeraka diljem Bosne. Dakle, već 1971. godine zagrebačko izdanje *Legende o Ali-paši* bilo je dostupno tisućama bosanskih čitatelja. Javnih reakcija na *Legendu* u Bosni tada nije bilo, premda je knjiga rasprodana!

Šta da napišem. O čemu? O nenapisanim romanima, o mnogim jalovim odlukama da opišem stvarnost naše današnjice, ili da dokažem Ivi Andriću, kako on ne poznaje dušu Bosne, koju tako majstorski falsificira...

(Dnevnik, 2. I. 1953.)

Dan mrtvih. Nije li ovo danas moj dan? Ne! Ja sam samo privremeno mrtav, nasilno umrtvljen za izvjesno kratko vrijeme. O, i te kako sam živ!

(Dnevnik, 1. XI. 1953.)

Enver je nekoliko godina mlađi od Meše Selimovića, a *Legendu* je objavio 1944., dvadeset i dvije godine prije Mešinog *Derviša*. Od 1944. pa sve do 1966. godine, na prste jedne ruke mogu se nabrojati bošnjački romani vrijedni pažnje. O razlozima pada bošnjačke književnosti nakon drugog svjetskog rata treba istinito progovoriti.

Enver je već 1944. bio pisac koji se mogao takmičiti sa Andrićem, i razviti moderniji i humaniji pogled na Bosnu i njene prave probleme. A ti problemi u dvadesetom vijeku nisu bili tursko nabijanje na kolac i muslimani, nego srbiziranje Bosne, te srpski i hrvatski šovinizam u Bosni, koji podjaruju opasni susjedi. Zato jest Enver bio onemogućen u svom književnom stvaranju, jer je ukazivao na prave probleme.

Jedini intelektualac koji je to shvatio i im je protivio *Legendu*, bio je Krleža. On je odmah nakon rata izjavljivao da je *Legenda* značajnija od Andrićevih djela, što potvrđuju Enverovi dnevници. Ne smije se zaboraviti da Enver na Alijino vjenčanje poziva pripadnike svih konfesija, katolike, pravoslavce i Židove. Enver je to napisao i objavio u Evropi kojom je vladao Hitler!

Visoka je bila cijena koju je bošnjačka književnost platila izgnanstvom Enverovih olakova iz Bosne. Od 1944. pa sve do 1966. godine, ona je samo životarila. Bilo je to razdoblje, kako u gorkoj šali Enver reče, u kom «budak knjige piše, a pero zemlju ore».

Enverov doprinos bošnjačkoj književnosti (kako prozi, tako i poeziji) još uvijek nije znanstveno proučen. Ipak, Alija Isaković, Horozović,

Lovrenovi, Lati, Karahasan, Agić i Evelina Avdagi dali su ozbiljan doprinos, dok su neki tekstovi, objavljeni u Bosni, nedostojni osvrtu (Kazaz, Fetahagi). Evelina Avdagi je napisala dobru diplomsku radnju o Enveru. U brošuri *Slike Sarajeva* o romanu *Legenda o Ali-paši* Enver Čolaković i izašli su nadahnuti studentski radovi, kao i neke krasne izjave djece u metodi koj knjizi Nidžare Mujezinovi. Emsud Sinanović u Zagrebu upravo piše doktorsku disertaciju o poetici Enver Čolaković a.

Enver ne može nikada dobiti ono mjesto u bošnjačkoj književnosti, koje bi mu s pravom pripadalo da je mogao objavljivati svoja djela kada ih je pisao. S druge strane, on je zadobio onaj položaj za kojim svaki pravi pisac težnje – smjestio se u srca italaca. *Legenda o Ali-paši* je najčitanija i najvoljenija knjiga u Bosni.

Ali-paša može jezditu Bosnom, kao i Enverov erzelez Alija, dok bude Bošnjaka. U romanu *Legenda o Ali-paši*, Enver u najboljoj evropskoj tradiciji romaneskne forme utemeljuje kulturno-povijesnu samobitnost bošnjačke koga duha (Hrvatski biografski leksikon, Enver Čolaković).

Legenda o Ali-paši

Od 1944. i objavljivanja *Legende* prošlo je preko 60 godina, a knjiga ne samo da nije izgubila svježinu, nego kao da postaje sve ljepša, a njena popularnost i dalje nezadrživo raste. Nedavno sam preveo *Legendu* na engleski, a američki urednik poznate izdavačke kuće Houghton-Mifflin napisao je u recenziji da je taj roman najšarmantnija knjiga koju je ikad pročitao (the most charming book I've ever read). Po stilskoj ljepoti i izbrušenosti izraza *Legenda* je u nas nenadmašeni roman, kao i po karakterizaciji likova i velebnim scenama.

Premda o *Legendi* postoji obimna literatura, o bitu djela malo je tko progovorio. Štoviše, neke teze suvremenih bosanskih kritičara su plitke i odvlače od bitu romana, ili su zlonamjerne i nepravedne:

1. *Legenda* nije «pseudohistorijski roman». Čolaković u interviewu s Enesom Mengićem sam kaže da to nije ni historijski ni pseudohistorijski roman, nego sintetizirana povijest Bosne.

2. *Legenda* nije «trivijalni» roman, nego velika anstvena poema Ljubavi.

Ono što su hrvatski kritičari odmah shvatili jest da se radi o angažiranom romanu koji je nosio hrabru i značajnu poruku svom vremenu, a ta je poruka i danas aktualna, i više nego koncem II. Svjetskog rata. To je uostalom razlog zašto je Krleža tvrdio za *Legendu* da je to literatura bolja od Andrićeve, a sliče no njemu i veliki hrvatski kritičar Stanko Lasić. A uvidjeli su to i čitatelji još 1944. godine – zato je roman imao senzacionalni uspjeh. Evo što o *Legendi* piše Lasić :

«Simboli ni predstavnik cijele ove grupe (pisaca koji su ušli u književnost krajem tridesetih i po etkom etrdesetih godina 20-tog stolje a – op. Z) za mene je Enver olakovi . Njegova *Legenda o Ali-paši* (1944) najbolje svjedo i da su ideje tih mladih humanista bile u direktnoj suprotnosti s “ustaškim na elima” i totalitarnom vizijom svijeta. Napisati takvu romanesknu poemu mogao je samo ovjek kojem se gadio svijet u kojem je živio i u kojem je mržnja bila osnovni princip ponašanja. Njegov Ali-paša dovikuje tom svijetu iz svoje stare sarajevske džamije da je postao ono što je postao (od uli nog nosa a velik i mudar državnik) jer je volio ljepotu sunca, rad, samozatajnost, opraštanje, samilost, poniznost i beskrajnu toleranciju, što je zna ilo da je razumio ovjeka sa svim njegovim manama pa i s onom najstrašnjom: s mržnjom iz gramzivosti. Nije nipošto slu ajno što je primitivna diktatura proletarijata mogla odbaciti jedan tako zna ajan roman, napisan u stilu sretne legende, ali s nekim likovima koji su vrhunac proznog umije a i s dramatskim scenama koje mogu stati uz bok najboljih scena u povijesti hrvatskog romana.

olakovi je u ljudskoj klaonici kakav je bio naš Balkan upozoravao, svojim smirenim glasom, da se nikakvo bratstvo ne može sagraditi na manihejskoj pravdi koja prezire (ili ak ubija) svog nesumišljenika, a ponajmanje se na takvoj pravdi može utemeljiti bratstvo me u vjerama, narodima, klasama, staležima i spolovima. I na kraju, što je i najljepše: Enver olakovi je svojim književnim i prevodila kim djelom, stjeca-njem znanja, upornoš u i strpljivoš u postao sli an svom Ali-paši i pobijedio to nepravedno poslijeratno vrijeme onim ime se ono jedino i moglo pobijediti: stoi kim radom.»

Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži; Knjiga tre a: Miroslav Krleža i NDH 10. 4. 1941 – 8. 5. 1945. Zagreb: Globus, 1989, str. 83-84.

U vremenu najružasnijeg bratoubila kog rata, olakovi piše roman u kom daje sliku mirnog, lijepog i svrsishodnog suživota ravnopravnih pripadnika svih vjera. Štoviše, sve ih poziva na Alijinu svadbu s Almasom, uklju uju i Židove. Enver se usudio napisati da su Židovi «pošten i vrijedan narod», i tu izjavu objaviti 1943-1944 godine! Alijin trijumfalni povratak u Bosnu ukazuje na mogu nost kona ne pobjede nad netrpeljivoš u.

Knjiga ima i šire politi ko zna enje, jer je Enver prikazao Sarajevo kao središte svijeta. Forma legende omogu ava piscu da jasno pokaže što ne valja u vremenu današnjice.

Igraju i se s naivnom formom usmene pri e, koju je uo od starog aršinlije kao mali dje ak, olakovi namjerno koristi anakronizme i suptilne aluzije na suvremenost. Pri a otpo inje u 16. stolje u, ali kasnije vidimo da bi se mogla zbivati i u 17. pa i u 18. stolje u ili kasnije. Time je autor postigao sintezu povijesti Bosne.

Srednji vijek i feudalni odnosi, obilježeni manufakturom, postaju zastarjeli. Nosilac novog doba postaje Ješua. On pridobiva na svoju stranu nepoštenog suca, kao i telala. U malom – evo ti povijesti – sprega bankarstva, nepoštenog poduzetništva i lihvarstva (Ješua), korumpiranog sudstva i nosilaca politike moći (Hilmi-efendija), te novinarstva odnosno medija uopće (Arifaga telal). Zato knjiga otpočinje riječima: *Negdje sprva novoga vijeka...*

Čolaković je volio govoriti da je on jednostavno iskomplicirao, da bi pokazao kako je ono komplicirano zapravo vrlo jednostavno.

U samom uvodu u knjigu autor kaže da se radi o legendi, *hikajama*. Da se ono što opisuje zasigurno nije desilo, nego je sve to rodila mašta naših djedova. Ali mi svi znamo da su Ješua, Hilmi efendija i Arifaga itekako realni. Dakle, nije se desio samo Alija Leptir. Zato se postavlja pitanje: Kako bi ovaj naš svijet, ova naša Bosna izgledala danas, da je bilo Alije. Kršćanski svećenik tvrdi u *Legendi* da bi Bosna bila raj na zemlji, da je bilo deset paša poput Alije.

U simboličkoj i mitskoj strukturi knjige još nijedan kritičar nije proknuo (samo je spominju Lati i Marina Ročak-Čolaković). Zato ukratko navesti elemente.

Alija je, mitski gledano, sin Sunca, a Hasan-dedo umiruće Sunce. Zbivanje otpočinje u proljeće, a zapliće se u jesen. Kad otpočinje zima, Alija mora poginuti (Aliju «ubija» Hasan-dedo), mora nestati iz Sarajeva, pa odlazi u Travnik. Hasan-dedo ne može umrijeti sve dok se Alija ne vrati. Nakon simboličke pogibije, Alija se transformira. S proljećem Alija, mlado Sunce, oživljava, sazrijeva i trijumfalno se vraća u Sarajevo, a Hasan-dedo umire.

Almasa, najljepša žena, predmet je nadmetanja. Alija se bori za Almasu, Ismet efendija zadobiva Almasu na prevaru, a zatim gubi, Hasan-dedo hoće ljudima oteti svo blago i sve almase, a Ješua poklanja almase Hilmi-efendiji, nezasitan u svojoj pljački Bosanaca (jer simbolizira sve pljačke-štrance).

Djelo je u svojoj prividnoj jednostavnosti nevjerojatno slojevito i kompleksno. I ja sam do mnogih zaključaka došao tek nakon mnogih čitanja romana, a posebno nakon prevođenja na engleski.

Struktura slojevitog obistinjenja proročanstva-sna je izvanredna. Međusobni odnos epskog i lirskog u djelu, tko je zapravo Hasan-dedo, snažna kršćanska i dualistička simbolika u “najljepšem romanu muslimanske književnosti” (Latić), uloga Sunca i Mjeseca, sna i jave, prožimanje stilova, sve su to još uvijek nedodirnuti teme, kao i mnoštvo drugih. Enver je duboku epsku tradicijsku priču o čer elezu Aliji pretvorio u lirsku ljubavnu priču o Aliji Leptiru.

Enver je bio ogorčen na neke kritičare koji su njegove likove, poput Ješue ili Hasan-dede, smatrali zlikovcima. On je volio svoje likove. Posebno bi ga razalostilo da današnji kritičari Aliju smatraju predobrim i nestvarnim.

U svom neobjavljenom dnevniku Đolaković kaže da nijedan njegov lik nije idealiziran i nestvaran, a u liku Alije opisao je samoga sebe kao mladića. Štoviše, kaže, nikad nije stvorio lik tako dobrog čovjeka, kao što je on sam. I mi koji smo ga poznavali, možemo potvrditi da je to tako.

Stella Podvinec- Đolaković

Enverov brak bio je sretan, a njegova Stella naslijedila je Ilonu-Fatimu, njegovu majku, te postala za njega kao rođena pjesnikinja ona nužna muza, za koju živi i stvara. On i Stella našli su se u ljubavi, premda su bili kao osobe potpuno suprotni. Stella je bila neobičajno pametna, sposobna, marljiva, energična i onoliko praktična, koliko je Enver bio sanjar, maštovit, uvijek u oblacima i potpuno nepraktičan. Enver je svoju Stellu obožavao, ali joj ipak upušta u pjesmu Prijekor, u kojoj joj se ovako obračunava:

O pametna, možda prepametna ženo!

Tako joj poručuje:

*Ne gledaj na me s porazne visine
razuma i znanja,
spusti svoje modro
nebojno oko
duboko, duboko –
do dna
radosti srca što veliko nije
ko um.*

(Otvori! 6. XI. 1954.)

Kada Enver upoznaje Stellu 1945. godine, ona ga neodoljivo privlači, ali on bježi od nje, jer mu se čini da se njegov i njen svijet ne mogu spojiti.

No, Enver se na sreću prevario, i ta su se dva svijeta sreća. Ve 1947., Enver posve upušta ove divne stihove Stelli:

*Ljubav je... ljubav...
Ljubav - - to si Ti!*

U tim poslijeratnim godinama Enver se zaljubio i u Stellu i u klavirsku muziku. Enver piše Stelli svoje najradosnije pjesme, a neke me u njima, poput *Starom mujezinu*, spadaju u najljepšu Enverovu liriku. Evo stihova iz Enverove neobjavljene pjesme *Propjevaj!* (11. XII. 1947.)

Propjevaj!
I reci cvijetu, mrvici,
mravu i travčici, paprati,
slavuju, i kosu, i gavranu,
reci i zemlji i potoku,
rijeci, morima, brdima,
reci i suncu u osvitu,
mjesecu, nebu, zvijezdama –
reci da raj si svoj pronašlo,
duboko kroz njega svud zašlo
i lutalo po njem u zanosu,
i pobralo u njemu plodove
sreće za trista godina,
ti srce, srce radosno!

...

Propjevaj srce,
sreća je tu!

Stella je bila uspješna u svojoj karijeri, poštovana i slavljena me u muzi arima. 1953. godine bila je jednoglasno izabrana za direktoricu škole *Vatroslav Lisinski*, najstarije i najpoznatije muzi ke ustanove na Balkanu.

Zasluzna je za osnivanje Udruženja Muzi kih pedagoga Hrvatske, kome je bila prvi tajnik, a zatim i predsjednik. Osnovala je poznatu muzi ku školu *Zlatko Baloković* te ak etrnaest podru nih škola. Za zasluge na unapre enju muzi kog školstva i kulture u Hrvatskoj i Jugoslaviji, bila je odlikovana *Ordenom rada sa zlatnim vijencem*. Dobila je i niz drugih priznanja.

Njena je velika zasluga da je Enver stvarao svoja djela, u nesnosnim uvjetima u kojima je živio. Stoga ovo prvo izdanje *Legende o Ali-paši* u nezavisnoj Crnoj Gori sa ljubavlju i zahvalnoš u posve ujem njoj, što bi nesumnjivo bila i piš eva želja.

Lenox, Massachusetts, USA
Septembar 2008. godine

Postanite i Vi dio porodice "Almanaha". Pomažući nama gradite budućnost svojoj djeci i svojim potomcima, a spomenik svojim precima. Neka vaše ime ostane zapisano među poklonicima kulture, nauke i umjetnosti.

ž. račun br.: 550-3717-87

Udruženje Almanah" - Podgorica

"Almanah" možete naručiti po cijeni od 10 € po primjerku uplatom na žiro račun: 550-3717-87, u korist Udruženja "Almanah" - Podgorica, ili pozivom na telefone: 081/242-593; 081/225-458; 069/310-585

almanah

ČASOPIS ZA PROUČAVANJE, PREZENTACIJU I ZAŠTITU
KULTURNO-ISTORIJSKE BAŠTINE BOŠNJAKA/MUSLIMANA

Izlazi dva puta godišnje

Štampa: 3M Makarije - Podgorica

Kompjuterska obrada: Sonja Šušanj

Tiraž: 1.000 primjeraka

Adresa: "Almanah", S. M. Ljubiše 11, Podgorica

E-mail: almanah@t-com.me

E-mail glavnog urednika: serbor@t-com.me

Internet adresa: <http://www.almanah.co.me>